

Ημερίδα: «Συν-υφαίνοντας στον αργαλειό της λογοτεχνίας: Θέματα διδακτικής της λογοτεχνίας στο Λύκειο»

Λεμεσός, Οκτώβριος 2016 – Λευκωσία, Νοέμβριος 2016

Βασιλική Σελιώτη, φιλόλογος

Από την επιλογή στη συνανάγνωση: «Ο Δαρείος» του Καβάφη και άλλα ποιήματα

Η συνανάγνωση των λογοτεχνικών κειμένων δεν αρχίζει στην πραγματικότητα μέσα στη σχολική τάξη αλλά νωρίτερα και έξω από αυτή, με την αναζήτηση και συναρμογή εκείνων των κειμένων που θα συνεξεταστούν εν συνεχεία σε ζητήματα περιεχομένου και αισθητικής. Θεμελιώδη για την επιτυχία της μεθόδου είναι τα κριτήρια της αναζήτησης και της επιλογής των λογοτεχνικών κειμένων, τα οποία πρέπει να διασφαλίζουν ότι η συνεξέταση θα αναδείξει μια υπαρκτή διαλογική σχέση μεταξύ τους και όχι μια τυχαία και περιορισμένη συνάφεια.¹ Τα κριτήρια αυτά δεν πρέπει παρά να αναζητηθούν μέσα στα ίδια τα κείμενα, στους θεματικούς ή άλλους άξονες που προσφέρουν. Οι άξονες αυτοί με τη σειρά τους οριοθετούν και τις επιλογές μας, ορίζουν δηλαδή τα πεδία που προσφέρονται για συνεξέταση ενός ποιήματος ή ενός πεζού με άλλα. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε την παραδειγματική εφαρμογή της μεθόδου, με αφετηρία το ποίημα του Καβάφη «Ο Δαρείος» που περιλαμβάνεται στο νέο περίγραμμα περιεχομένου της Γ' Λυκείου. Θα ξεκινήσουμε διερευνώντας πιθανές επιλογές συνανάγνωσης και έπειτα θα αναδείξουμε μια από αυτές, αφού εντοπίσουμε τους άξονες πάνω στους οποίους μπορεί να σταθεί διδακτικά η συνομιλία.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, ο «Δαρείος» είναι ένα ιστορικό ποίημα ποιητικής,² Ήδη ορίζοντάς το έτσι –και διαβάζοντάς το, ανιχνεύουμε και τους θεματικούς άξονες γύρω από τους οποίους ξετυλίγεται. Στο επίκεντρό του είναι η ποίηση και η συνάντησή της με την ιστορία και την εξουσία. Διαγράφει επομένως ένα ποιητικό ήθος απέναντί τους και επιπλέον αναστοχάζεται πάνω στην τέχνη και

¹ Η Αφροδίτη Αθανασοπούλου, συντάκτρια του Α.Π. Λογοτεχνίας που εφαρμόζεται στο Γυμνάσιο και μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής που το εκπόνησε, συνηθίζει να χρησιμοποιεί τον όρο **με γνώση** επιλογή (των κειμένων).

² Βλ. ενδεικτικά: Αφροδίτη Αθανασοπούλου, *Ιστορία και λογοτεχνία σε διάλογο ή περί μυθικής και ιστορικής μεθόδου*, Επίκεντρο, Θεσ/νίκη 2016, σ. 96.

στις συνθήκες δημιουργίας της με κύριο όχημα συγκίνησης -όπως πάντα σχεδόν στον Καβάφη την ειρωνεία. Τι επιλογές συνανάγνωσης προσφέρονται άρα;

Μια πρώτη ενδεικτική επιλογή είναι το ποίημα του Μανόλη Αναγνωστάκη «Απολογία Νομοταγούς».³ Γραμμένο από έναν αριστερό ιδεολόγο ποιητή στην καρδιά της δικτατορίας, το «Απολογία Νομοταγούς» πραγματεύεται τα ίδια ακριβώς θέματα -τη σχέση της ποίησης με την ιστορία και την εξουσία και την ηθική στάση του ποιητικού δημιουργού απέναντί τους- αλλά και με την ίδια οπτική, η οποία αποκαλύπτεται από την οξύτατη ειρωνική γλώσσα. Στην περίπτωση του Αναγνωστάκη, μάλιστα, η νομοταγής και υποτελής στάση απέναντι στην εξουσία όχι μόνο καταγγέλλεται και καυτηριάζεται ως ιδιοτελής αλλά απαξιώνεται σαρκαστικά. Η ποίηση που δεν είναι και αντίσταση αλλά επιμένει να είναι καιροσκοπική και δουλοπρεπής στους δύσκολους καιρούς απορρίπτεται με περιφρόνηση.

Μια άλλη επιλογή είναι «Ο θώρακας του Κινύρα» του Κώστα Μόντη.⁴ Θέμα του, το δίλημμα που αντιμετωπίζει ένας φιλειρηνικός καλλιτέχνης ενώπιον του πολέμου και η αμφιλεγόμενη λύση του. Και εδώ ο ήρωας είναι ένας ποιητής, ο βασιλιάς Κινύρας της Κύπρου που επέλεξε να ξεγελάσει τον Αγαμέμνονα στέλνοντας στην τρωική εκστρατεία ένα μόνο πλοίο και μαζί του 49 πηλίνα ομοιώματα και έναν πολύτιμο θώρακα. Ποιητικός δημιουργός και εξουσία εδώ ταυτίζονται, δυσπιστούν και απιστούν απέναντι στα επικά γεγονότα, γυρίζοντας όμως έτσι την πλάτη στον ομηρικό ύμνο που θα αναλογούσε στους Κύπριους ήρωες οι οποίοι θα διέπρεπαν στην Τροία. Παρούσα και εδώ η ειρωνεία που με όχημα την ποίηση υπονομεύει τις μεγάλες στιγμές της μυθ-ιστορίας.

Άλλες, διαφορετικές δυνατότητες μας στέλνουν πίσω στον Καβάφη και σ' αυτή την περίπτωση η συνανάγνωση μπορεί να αναδείξει ενδελεχέστερα τη σχέση του Αλεξανδρινού δημιουργού με την ιστορία και την ίδια την ποιητική του τέχνη. Τέτοια ποιήματα θα μπορούσαν να είναι «Η συνοδεία του Διόνυσου», το «Ούτος Εκείνος» ή ο «Οροφέρνης». Παραμένοντας σ' αυτή την επιλογή, θα αξιοποιήσουμε τελικά ένα από τα ατελή καβαφικά ποιήματα, ποίημα δηλαδή που δεν απέκτησε ποτέ οριστική μορφή και δεν δημοσιεύτηκε από τον ίδιο τον ποιητή. Πρόκειται για το «Πτολεμαίος Ευεργέτης (ή Κακεγέρτης)» που βρέθηκε στο αρχείο του σε πέντε

³ Από τη συλλογή «Ο στόχος», 1971.

⁴ Από τη συλλογή «Τω Αγνώστω ανθρώπω», 1968.

διαφορετικές παραλλαγές από τις οποίες η τελευταία είναι και η πιο ολοκληρωμένη –αλλά όχι τελειωτική. «Ο Δαρείος» και ο «Πτολεμαίος Ευεργέτης (ή Κακεγέρτης)» αναπτύσσουν θεατρικά δύο φανταστικά επεισόδια, τοποθετημένα όμως σε ένα πλαίσιο απόλυτα γνήσιο ιστορικά. Σημείο αναφοράς τους, είναι ένα «ποίημα μέσα στο ποίημα».⁵

Ο Καβάφης δημιουργεί εδώ ποιητικούς ήρωες προσομοιώσεις του εαυτού του. Γράφει δηλαδή για δύο ποιητές και μάλιστα ιστορικούς ποιητές -ό,τι επαγγελλόταν και ο ίδιος ότι είναι. Πραγματεύεται επίσης την εμπειρία της γραφής ενός ιστορικού ποιήματος, τα διλήμματα, τις δυνατές επιλογές αλλά και τις αρχές που υπαγορεύουν τη σύνθεσή του. Η συναρμογή των δύο ποιημάτων, επομένως, επιτρέπει να παρακολουθήσει κανείς από κοντά τη διαδικασία της ποιητικής δημιουργίας του Καβάφη, τα στάδια δημιουργικής γραφής ενός ποιήματός του.

Ο «Δαρείος» γράφεται το 1917, μεσούντος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου ο οποίος έχει διχάσει ανεπανόρθωτα τον ελληνισμό. Ο ίδιος ο Καβάφης, όπως παραδίδει ο Τσίρκας, πιεσμένος από τις περιστάσεις επιλέγει στρατόπεδο στη μάχη για την εξουσία και υπογράφει μαζί με άλλους Αιγυπτιώτες Έλληνες δήλωση προσχώρησης στην κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης.⁶ Στο ποίημα, παρακολουθούμε τον αυλικό άρα και επαγγελματία (αλλά φανταστικό) ποιητή Φερνάζη στο ποιητικό του εργαστήρι. Είναι ακριβώς η στιγμή που εγκυμονεί το ποίημά του «Ο Δαρείος», ποίημα ομότιτλο με αυτό του Καβάφη. Πρόκειται για ένα επικό έργο με θέμα τον βασιλιά Δαρείο, πρόγονο του Μιθριδάτη, ελληνίζοντα απόγονο του περσικού βασιλικού οίκου και εργοδότη του ποιητή.⁷ Ο Φερνάζης βρίσκεται σε

⁵ Σόνια Ιλίνσκαγια, *Κ. Π. Καβάφης. Οι δρόμοι προς το ρεαλισμό στην ποίηση του 20ού αιώνα*, Κέδρος, Αθήνα 1983⁵.

⁶ Στρατής Τσίρκας, *Ο Καβάφης και η εποχή του*, Κέδρος, Αθήνα 1995, σ. 471. Όπως αναφέρει ο Βελουδής, σύμφωνα με το Σχεδιάσμα χρονογραφίας του Καβάφη που εκπόνησε ο Τσίρκας, ένα μήνα μετά την υπογραφή της δήλωσης ο Καβάφης πήρε προαγωγή και αύξηση από το αγγλικό αποικιακό καθεστώς της Αιγύπτου. Γ. Βελουδής, *Προτάσεις. Δεκαπέντε γραμματολογικές δοκιμές*, Κέδρος, Αθήνα 1981, σ. 159.

⁷ Ο Μιθριδάτης Ευπάτωρ (126-63 π.Χ.) βασίλευσε στον Πόντο εξήντα περίπου χρόνια, στη διάρκεια των οποίων επιδόθηκε στην επέκταση του βασιλείου του και στη μετατροπή του σε αυτοκρατορία. Έχοντας λάβει ιδιαίτερα επιμελημένη μόρφωση και για να εξυπηρετήσει τον στρατηγικό του στόχο, ο Μιθριδάτης παρουσιάζοταν ως υπέρμαχος του ελληνισμού ώστε να γίνεται με ευμένεια δεκτός από τις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας. Τα σχέδιά του τον έφεραν σε αντίθεση με τη Ρώμη με αποτέλεσμα μια σειρά πολεμικών συγκρούσεων που έμειναν στην ιστορία ως μιθριδατικοί πόλεμοι -τέσσερις συνολικά. Ο τελευταίος απ' αυτούς οδήγησε στην κατάλυση του βασιλείου του Πόντου και στην αυτοκτονία του Μιθριδάτη το

κρίσιμο σημείο, στο «σπουδαίον μέρος» του έργου του –πραγματεύεται τα αισθήματα με τα οποία ο Δαρειός παρέλαβε, όπως διαλογίζεται, την εξουσία των Περσών.⁸ Το δίλημά του, αν ο προπάτορας του βασιλιά του παραλαμβάνοντας την εξουσία αισθανόταν υπεροψία και μέθη ή μάλλον είχε συναίσθηση της ματαιότητας των μεγαλείων. Ο ποιητής φιλοσοφεί, «βαθέως σκέπτεται το πράγμα», παρατηρεί αιχμηρά ο ποιητικός αφηγητής, οι επιλογές του ταλαντεύονται ανάμεσα στο «ίσως» και στο «μάλλον». Η προσπάθειά του διακόπτεται από την άφιξη ενός υπηρέτη που του αναγγέλλει ότι ξεκίνησε πόλεμος με τους Ρωμαίους. Ο Φερνάζης εκπλήσσεται δυσάρεστα γιατί το σχέδιό του να κατοχυρώσει τη θέση του στην αυλή -προσδίδοντας αίγλη στον βασιλιά με το ποίημά του- ματαιώνεται. Οι φθονεροί και επικριτικοί ανταγωνιστές του μπορούν ακόμα να επιχαιρούν. Η δική του μάχη προϋπέθετε ειρήνη, γιατί τότε ο Μιθριδάτης θα είχε χρόνο και διάθεση να ακούσει ποιήματα ελληνικά, έτσι η κήρυξη του πολέμου γίνεται δεκτή με τα επιφωνήματα: «Τι συμφορά!» και «Ατυχία!». Η χρήση της στίξης, πάντα φωνητική για να δεσμεύει τον τρόπο ανάγνωσης του λόγου που είναι άρρηκτα δεμένος με την ερμηνεία, οι επαναλήψεις («τι αναβολή, τι αναβολή»), οι παρενθέσεις, οι παύλες και τα ερωτηματικά («Γένεται ποτέ; / Είναι να μετρηθούμε τώρα με τες λεγεώνες;») σαρκάζουν την ιδιοτέλεια και την επιπολαιότητα της στάσης του. Ο Φερνάζης αντιλαμβάνεται επίσης με φόβο ότι οι κίνδυνοι αφορούν επιπλέον και τη φυσική επιβίωση του ίδιου και των υπολοίπων: «Αλλά να δούμε αν έχουμε κι ασφάλεια/ στην Αμισό. Δεν είναι πολιτεία εκτάκτως οχυρή».⁹ Κι ωστόσο, η ταραχή και ο πόλεμος δεν θα τον απομακρύνουν από το λειτούργημά του. Θα προσαρμόσουν απλώς τη λύση του

63 π.Χ. Ο Αλεξανδρινός ιστορικός Αππιανός (η πιθανότερη πηγή του Καβάφη σχετικά, σύμφωνα με τον Δ. Ν. Μαρωνίτη) ανάγει τη γενεαλογία του στον Δαρειό ως εξής: *και ο Μιθριδάτης απέθνησκεν, εκκαιδέκατος ων εκ Δαρείου του Υστάσπου Περσών.*

⁸ Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές ο Δαρειός (522-486 π.Χ.) δεν παρέλαβε την εξουσία - όπως αναφέρει ο Φερνάζης, αλλά την κατέλαβε με σκοτεινά και βίαια μέσα παραμερίζοντας τον τελευταίο επίγονο της δυναστείας του Κύρου και ιδρύοντας μια νέα δυναστεία βασιλιάδων.

⁹ «Είναι συμμετοχική αγωνία ή ιδιοτελής πανικός;» αναρωτιέται ο Δημήτρης Μαρωνίτης. Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Υπεροψία και μέθη (2). Το έπος (και ο νεότερος απόγονός του: το μυθιστόρημα συχνά πυκνά υποδέχεται ως θέμα του τον πόλεμο», εφ. *Το Βήμα*, 13.4.2003, εφ. *Το Βήμα*, 13.4.2003. Η Αμισός όπου ο Μιθριδάτης είχε εγκαταστήσει την έδρα του βασιλείου του (και υπό την κυριαρχία του είχε γνωρίσει μεγάλη ακμή) έπεσε τελικά στα χέρια των Ρωμαίων το 71 π.Χ.

διλήμματος στις νέες συνθήκες, που τον αποδεσμεύουν από τη βασιλική μέγγενη του Μιθριδάτη και ανοίγουν την πιθανότητα να έχει νέους κυρίους μετά τον πόλεμο, προκρίνοντας τελικά ότι «το πιθανότερο... /υπεροψίαν και μέθην θα είχεν ο Δαρείος». Η ιστορία αλλάζει τους όρους· δεν ακυρώνει πάντως αλλά συνδιαμορφώνει την ποιητική ιδέα μαζί με τον δημιουργό της.

Στο δεύτερο ποίημα -εδώ έχουμε την πέμπτη και τελευταία γραφή του- ανώνυμος αυλικός ποιητής στην Αλεξάνδρεια μόλις έχει διαβάσει ένα ποίημα αφιερωμένο στην εκστρατεία του Σπαρτιάτη Αγησίλαου στη Μικρά Ασία το 396 π.Χ.¹⁰ Σε αντίθεση με τον «Δαρείο», το ποίημα έχει δημιουργηθεί σε συνθήκες ειρήνης και όχι εν καιρώ πολέμου. Σε προηγούμενες μορφές του -όχι όμως στην πέμπτη- φαίνεται ότι ο ποιητής του μοιράζεται με τον Φερνάζη εκτός από την ποιητική ιδιότητα και το ομότεχνο ανταγωνιστικό περιβάλλον: «Ο ποιητής (όχι βεβαίως στο Μουσείο δεκτός)».¹¹ Όταν ο Καβάφης το γράφει βρίσκεται σε εξέλιξη μια άλλη εκστρατεία στα ίδια χώματα, η δική μας μικρασιατική, η οποία μολονότι πνέει πια τα λούσθια, υποστηρίζεται από τον Τύπο της εποχής με συχνές δημαγωγικές αναφορές στο παρελθόν και σε ανάλογες εκστρατείες της αρχαιότητας. Αποδέκτης του ποιήματος, ο ηγεμόνας Πτολεμαίος Ευεργέτης, αλλά γνωστός σκωπτικά ως Κακεγέρτης αυτός δηλαδή που απεργάζεται το κακό.¹² Ο Πτολεμαίος επικρίνει τους στίχους που άκουσε θεωρώντας τους ασυνεπείς προς την ιστορική πραγματικότητα όπως τη γνωρίζει. Η αγνή φιλοπατρία, τα υψηλόφρονα αισθήματα των Ελλήνων για την εκστρατεία που διατρανώνει ο

¹⁰ Πρόκειται για την εκστρατεία του Σπαρτιάτη βασιλιά Αγησίλαου το 396 π.Χ. εναντίον των Περσών στη Μικρά Ασία, προκειμένου να ενισχυθούν στρατιωτικά οι εκεί ελληνικές πόλεις. Παρά τις νίκες του ανακλήθηκε το 394 π.Χ., ώστε να αντιμετωπίσει τις δυνάμεις των Αθηναίων, των Θηβών, του Άργους και της Κορίνθου που συνασπίστηκαν εναντίον της Σπάρτης.

¹¹ Renata Lavagnini (φιλ. εκδ. & σχόλια), *Κ.Π. Καβάφης. Ατελή ποιήματα (1918-1932)*, Ίκαρος, Αθήνα 2006², σ. 138-140. Αν και στην τελευταία από τις παραλλαγές -αυτή που χρησιμοποιείται εδώ- η παρένθεση έχει απαλειφθεί, γνωρίζουμε ότι, όπως ο Φερνάζης και ο ανώνυμος Αλεξανδρινός, έτσι και ο Καβάφης «βρίσκεται στο επίκεντρο μιας πολεμικής, αποτέλεσμα της περίπου οργανωμένης προσπάθειάς του να καθιερωθεί». Έλλη Σκοπετέα, «Νεότερα περί του Φερνάζης», περ. *Χάρτης*, τ. 5/6 (Απρίλιος 1983), Αθήνα, σ. 675.

¹² Πτολεμαίος Ευεργέτης ο Φύσκων: Βασίλεψε στην Αίγυπτο από το 186-116 π.Χ. Εκπρόσωπος της παρηκμασμένης και διεφθαρμένης πια δυναστείας των Λαγιδών. Η Renata Lavagnini παραθέτει από τον Αθήναιο, XII 549e-550a: «[...] Πτολεμαίος ο έβδομος Αιγύπτου βασιλεύσας, ο αυτόν μεν ευεργέτην ανακηρύττων υπό δε Αλεξανδρέων κακεγέρτης ονομαζόμενος». Renata Lavagnini, *ό.π.*, σ.142.

ποιητής κάθε άλλο παρά επιβεβαιώνονται από τις ιστορικές πηγές. Σε προηγούμενες μορφές του ποιήματος ο Καβάφης έχει προσθέσει: «έτυχε νάχει κάποιες γνώσεις αόριστες/ περί του θέματος, κυρίως αναμνήσεις/ μαθητικές της ιστορίας των Ελλήνων επιμελών σπουδών νεότητος» και «όχι όπως σύ σοφέ ποιητή, αλλά γνωρίζομεν /κι εμείς ολίγη ελληνική ιστορία».¹³ Ο ποιητής απαντά υπενθυμίζοντας ότι οι ήρωές του είναι δημιουργήματα της τέχνης, άρα, ποιητική αδειά μπορεί να τους παρουσιάσει όπως θέλει, ακόμα και αποδίδοντάς τους τα δικά του αισθήματα. Η θέση του σκανδαλίζει τον Πτολεμαίο που χαρακτηρίζει ελαφρούς τους Αλεξανδρινούς, αλλά ο ποιητής αντιστρέφει το υποτιμητικό σχόλιο και επιστρέφει την ειρωνεία υπενθυμίζοντας αμφίσημα: «των Αλεξανδρινών ο Πρώτος είσαι συ». Το ποίημα τελειώνει με τον ηγεμόνα να επικαλείται με υπερηφάνεια τις ρίζες του στο ρωμαλέο μακεδονικό γένος («Είμαι και Μακεδών το γένος αμιγής τελείως») από το οποίο όμως ο παχύσαρκος και υπναλέος απόγονος της εκφυλισμένης δυναστείας των Λαγιδών δεν θυμίζει τίποτα.¹⁴ Η πολιτική εξουσία στην οποία είναι υπόλογη η ποίηση ενσαρκώνεται εδώ στην πιο ξεπεσμένη και γελοία μορφή της: «Παχύτατος, νωθρός... απ' την πολυφαγίαν νυσταλέος», αφθονία επιθέτων τα οποία σπανίζουν γενικά στον Καβάφη, σκισάrouν και μαζί σχολιάζουν μια καρικατούρα ηγεμόνα μακριά από κάθε μεγαλοπρέπεια.¹⁵

Στον «Δαρείο» παρακολουθούμε ένα ποίημα που δεν έχει ακόμα συντελεστεί αλλά βρίσκεται εν τω γίνεσθαι. Είναι ακόμα ένα ατελές ποίημα -όπως ακριβώς και το καθαφικό «Πτολεμαίος Ευεργέτης (ή Κακεγέρτης)», του οποίου η τύχη ήταν να αποκρυσταλλωθεί μόνο ως διαδικασία, ως μια διαδοχή δημιουργικών σταδίων. Βλέπουμε τον ποιητή στο εργαστήριό του τη στιγμή που αναμετριέται με τον εαυτό του, παρακολουθούμε τη βάσανο της ποιητικής δημιουργίας, τη διαλεκτική σχέση σκέψης και λόγου που αναμένεται να ενσαρκωθεί τελικά στο έπος «Ο Δαρείος». Στο ανολοκλήρωτο «Πτολεμαίος Ευεργέτης (ή Κακεγέρτης)» το

¹³ Renata Lavagnini, *ό.π.*, σ.137 και 140.

¹⁴ Ο θεμελιωτής της δυναστείας των Πτολεμαίων, Πτολεμαίος Σωτήρ, ήταν Μακεδόνας ευγενής που πήρε μέρος στην εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου και ως επίγονός του ανέλαβε τη σατραπεία της Αιγύπτου θεμελιώνοντας μια δυναστεία μακεδονικής προέλευσης.

¹⁵ Η περιγραφή του Πτολεμαίου που ελάχιστα διαφέρει από μορφή σε μορφή (του ποιήματος) είναι και αυτή κατά τη Lavagnini στηριγμένη σε αρχαίες πηγές. Renata Lavagnini, *ό.π.*, σ. 142.

ένθετο ποίημα έχει ολοκληρωθεί και η τελική μορφή του διαβάζεται ενώπιον του ηγεμόνα. Οι στίχοι του που σκανδαλίζουν έχουν εγκιβωτιστεί στην τρίτη στροφή του καβαφικού ποιήματος όπου ο Πτολεμαίος τους επαναλαμβάνει. Τα δύο ποιήματα καταγράφουν επομένως εν όλω την πορεία μιας ποιητικής ιδέας από το στάδιο της επίπονης σύλληψης και αποτύπωσής της -της γένεσής της δηλαδή- μέχρι το πέρας και την ανάγνωσή της και την πρόσληψή της ακόμα από τον πρώτο αναγνώστη. Αλλά πρόκειται πάντα για τα ποιήματα των φανταστικών ποιητών, γιατί στην πραγματικότητα ο αντικατοπτρισμός δείχνει τα είδωλα αντεστραμμένα: ο ατέλειωτος Δαρείος του Φερνάζη ολοκληρώνεται ως ομότιτλο ποίημα του Καβάφη, ενώ το ολοκληρωμένο ποίημα που ακούει ο Πτολεμαίος είναι ενσωματωμένο σε ένα καβαφικό ποίημα που ποτέ δεν παίρνει τελική μορφή –άρα και αυτό θα μπορούσε να είναι διαφορετικό αν ο Καβάφης είχε ζήσει περισσότερο για να το τελειώσει. Η διαδικασία της ποιητικής γραφής εισπράττεται επομένως διπλά: μέσα από τη δημιουργική/κοπιαστική προσπάθεια του Καβάφη που μοχθεί με πέντε διαφορετικές γραφές του Πτολεμαίου (χωρίς μάλιστα να έχει τελειώσει) αλλά και από αυτήν του ειδώλου του, του ποιητή Φερνάζη, του οποίου ο ρόλος φαίνεται πως ήταν ακριβώς αυτός: να βοηθήσει μέσα από την περίπτωσή του τον Καβάφη να τελειώσει το δικό του.¹⁶

Ο Καβάφης επιστρέφει στο παρελθόν μέσα από πολλαπλά χρονικά πρίσματα. Πρώτος σταθμός του στον Δαρείο, η εποχή του ποιητή του, εποχή των μιθριδατικών πολέμων. Ο Φερνάζης του όμως αναζητά την έμπνευση σε μια ιστορική προσωπικότητα που απέχει σχεδόν 450 χρόνια από τη δική του εποχή. Επομένως, το απώτατο ιστορικό όριο απέχει δύομιση χιλιετίες από την εποχή που γράφεται ο καβαφικός «Δαρείος». Και αντίστοιχα, ο ανώνυμος ποιητής διαβάζει το ποίημά του στον Πτολεμαίο Ευεργέτη που βασίλεψε από το 246 μέχρι το 222 π.Χ. Η έμπνευσή του όμως ανάγεται 150 χρόνια πριν από τη δική του εποχή και πάνω από δύο χιλιετίες πριν τον Καβάφη. Επομένως, ο χρόνος της γραφής, της αφήγησης και της δράσης και στις δύο περιπτώσεις έχει ένα διάνυσμα χιλιετιών εξασφαλίζοντας απόσταση και προσφέροντας στον Αλεξανδρινό τη νηφαλιότητα που χρειάζεται για να σχολιάσει το δικό του παρόν.

¹⁶ Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Υπεροψία και μέθη», στο *Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη*, (επιμ. Μ. Πιερής), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, , Ηράκλειο 1999³ σ. 286

Το θέμα των ποιημάτων είναι ιστορικό, οι ποιητές τους όμως επιδιώκουν να ανασυνθέσουν όχι γεγονότα αλλά «αισθήματα», να σχεδιάσουν ψυχογραφήματα:¹⁷ του Δαρείου μόλις κατέλαβε την εξουσία ο Φερνάζης («πρέπει ν' αναλύσει/ τα αισθήματα που θα είχε ο Δαρείος»), των Ελλήνων κατά την εκστρατεία του Αγησίλαου ο ποιητής στην Αλεξάνδρεια («Το ποίημα του σχετιζόμενον / με τα αισθήματα που θα επροκάλεσ' εν Ελλάδι/ η εκστρατεία του Αγησίλαου...»). Η ποίησή τους δεν ενδιαφέρεται να καταγράψει την εξωτερική δράση που είναι έτσι κι αλλιώς καταγεγραμμένη από την ιστοριογραφία αλλά την εσωτερική· να αποδώσει την αντανάκλαση των γεγονότων στην ψυχή εκείνων που τα έζησαν. Τα ποιήματά τους επομένως, φαίνεται να γεμίζουν τα κενά της ιστορίας η οποία είναι κυρίως γεγονοτολογική. Για να είναι πλήρης η εικόνα της ανθρώπινης περιπέτειας, όμως, ο λόγος πρέπει επίσης να αναπλάσει και τα αισθήματα, τη συγκίνηση, κενό που καλύπτει η ποίηση υποδεικνύοντας ταυτόχρονα δηκτικά ό,τι παραβλέπει η ιστοριογραφία.¹⁸ Ο Σεφέρης έχει εξάλλου επισημάνει σχετικά ότι «οι ιστορικές αναφορές [του Καβάφη] δεν είναι εγκυκλοπαιδικές αναφορές αλλά συναισθηματικές και συγκινησιακές».¹⁹

Η ποίηση όμως αναδημιουργεί τα αισθήματα κατά το δοκούν του δημιουργού της. Ο Φερνάζης ταλαντεύεται προσπαθώντας να ανασυνθέσει αυτά του Δαρείου. Κάθε σκέψη του αίρεται συνεχώς παραπαίοντας ανάμεσα στην υπεροψία και τη μέθη -που προκαλούν τον ψόγο του αναγνώστη- και τη συνείδηση της ματαιότητας που περιποιεί τιμή στον Δαρείο. Ο ανώνυμος Αλεξανδρινός ποιητής από την άλλη, επιλέγει να δώσει μια εξιδανικευμένη εικόνα σύμπνοιας -πλαστή εντούτοις- για τα αισθήματα των Ελλήνων απέναντι στην εκστρατεία του Αγησίλαου. Σε προηγούμενη παραλλαγή ο Πτολεμαίος διαμαρτύρεται έντονα: «Πολύ συμφώνους μας παρέστησες τους Έλληνας./ Ξέχασες τους Θηβαίους και την προσβολή /που κάμανε στον ήρωά σου στην Αυλίδα».²⁰ Και το δίλημμα του πρώτου

¹⁷ Η Σόνια Ιλίνσκαγια γράφει: «ένα ψυχολογικό πορτραίτο αποτελεί στοιχείο ενός δεύτερου, πιο αναπτυγμένου και τελειωμένου». Σ. Ιλίνσκαγια, *ό.π.*, σ. 249.

¹⁸ Αφροδίτη Αθανασοπούλου, *ό.π.*, σ. 97-98.

¹⁹ Γιώργος Σεφέρης, «Ακόμη λίγα για τον Αλεξανδρινό» στο *Δοκιμές, Πρώτος τόμος (1936-1947)*, Ίκαρος, Αθήνα 1997, σ. 399.

²⁰ Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο Αγησίλαος πριν ξεκινήσει για τη Μ. Ασία, επιχείρησε να θυσιάσει ένα ελάφι στην Αυλίδα -επικράτεια των Βοιωτών, προκαλώντας την οργισμένη αντίδρασή τους. Έτσι, ο Αγησίλαος ξεκίνησε «δύσελπις διά τον οiwόν» για

και η επιλογή του δεύτερου ποιητή (μαζί και η ένσταση του ακροατή Πτολεμαίου), φέρνουν στο προσκήνιο ένα καίριο ερώτημα για τη σχέση ιστορίας και ποίησης. Όταν η ποίηση αναφέρεται στην ιστορία οφείλει και να την υπηρετήσει ή μήπως η αναφορά σ' αυτή επιτρέπεται να γίνεται με όποιον τρόπο χρειάζεται για να υπηρετηθεί πρώτιστα η ποιητική ιδέα; Ή αλλιώς, είναι αυθαιρεσία εκ μέρους του ποιητή να παρουσιάζει κατά βούληση ένα ιστορικό ζήτημα ή η τέχνη είναι τέχνη ακριβώς επειδή μπορεί να αυθαιρετεί; Ο ανώνυμος Αλεξανδρινός ποιητής απαντάει σχεδόν αναιδώς στον Πτολεμαίο: «οι Έλληνες αυτοί, είν' Έλληνες της Τέχνης, [...] / υποχρεωμένοι να αισθανθούν ως εγώ». Και σε προγενέστερη μορφή του ποιήματος ρητότερα ακόμα: «είν' Έλληνες του Στίχου, [...] / κι αισθάνονται όπως αποφασίζω εγώ».²¹ Ο ποιητής διεκδικεί για τον εαυτό του την απόλυτη αποδέσμευση από την ιστορική αλήθεια. Οι Έλληνές του δεν χρειάζεται να είναι οι πραγματικοί: στην ποίησή του μπορούν να είναι ιδανικοί αν έτσι θέλει ο δημιουργός τους.

Και αν ένα ερώτημα είναι κατά πόσο πρέπει να θεωρείται θεμιτή μια τέτοια διάσταση μεταξύ ιστορικής και ποιητικής πραγματικότητας, η σχέση της ποίησης με την εξουσία ποια είναι; Οι ποιητές μας είναι και οι δύο αυλικοί ποιητές, εξ' ορισμού επομένως το έργο τους θα φέρει απέναντι στο κοινό τη σφραγίδα της επίσημης, κατεστημένης ποίησης, νοουμένου ότι έχει αποσπάσει την έγκριση της Αρχής. Άρα, η ελευθερία που τους δίνει από τη φύση της η ποιητική τέχνη περιορίζεται εκ των πραγμάτων από δεσμεύσεις εξωτερικές, η ανιδιοτέλειά τους, επομένως, είναι υπό αίρεση. Το δίλημμα του Φερνάζη είναι σαφές: να γράψει νομοταγώς και υποτελώς όπως θα έλεγε ο Αναγνωστάκης ή όχι; Ο λόγος όμως που το προκαλεί δεν δηλώνεται ρητά, μόνο υπονοείται: «Από αυτόν [από τον Δαρείο δηλαδή] / κατάγεται ο ένδοξός μας βασιλεύς, / ο Μιθριδάτης, Διόνυσος κι Ευπάτωρ». Ο τελετουργικός σεβασμός με τον οποίο ανακαλεί ο ποιητής νοερά (άρα χωρίς μάρτυρες να τον αξιολογήσουν) το όνομα και τους τίτλους του Μιθριδάτη αποκαλύπτει κωμικά το δέος αλλά και την εξάρτησή του από τον βασιλιά του: στην κρίση του Φερνάζη για την προσωπικότητα του Δαρείου παίζεται η εύνοια ή η δυσμένεια του εργοδότη του.

μια εκστρατεία η οποία σύμμετρη, όπως αποδείχτηκε, με τον αιώνιο θα παραμείνει ατελής. Renata Lavagnini, *ό.π.*, σ. 132 και 144.

²¹ Renata Lavagnini, *ό.π.*, σ. 132.

Ωστόσο, ο αγώνας του για την καλλιτεχνική επικράτηση απειλείται τελικά όχι από το ίδιο το ποίημα ή την υποδοχή του από τον Μιθριδάτη, αλλά από την ιστορική συγκυρία. «*Άρχισε ο πόλεμος με τους Ρωμαίους*» αναγγέλλει ο υπηρέτης, προκαλώντας μια ανατροπή της μέχρι τότε ισορροπίας, αντάξια του αρχαίου δράματος.²² Ο βασιλιάς του Πόντου έχει τώρα άλλες επείγουσες προτεραιότητες. Κακή στιγμή για να ασχοληθεί με ποιήματα -και μάλιστα «φαντάσου», σατιρίζει ο Καβάφης, «*ελληνικά ποιήματα*». Το βασίλειο αν και περήφανο για την κληρονομιά του είναι απλώς ελληνίζον και όχι ελληνικό. Απόδειξη -ακόμα και ο γράφων στα ελληνικά την ποίησή του Φερνάζης, όταν συνειδητοποιεί τον στρατιωτικό κίνδυνο επικαλείται τους προπατορικούς του ανατολίτες θεούς αναφωνώντας: «*Θεοί μεγάλοι, της Ασίας προστάται, βοηθήστε μας*». Ο Πτολεμαίος από την άλλη, ανακαλεί περήφανος τη μακεδονική καταγωγή της δυναστείας του -την επικαλείται σχεδόν με υπεροψία και μέθη- για να υπογραμμίσει τη σοβαρότητα της δικής του γενεαλογίας που τον διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους Αλεξανδρινούς. Ο Πτολεμαίος Φύσκων όμως (άλλο περιγελαστικό προσωνύμιο) προδίδεται από την εικόνα του, που δείχνει κι εδώ πως το παρελθόν και οι δεσμοί του έχουν ατροφήσει μέχρι σημείου εξαφανίσεως: ο υπερθετικός βαθμός του επιθέτου, «*ακραιφνέστατος*», αντιστρέφει περιγελαστικά τη σημασία του «*αμιγής τελείως*» αποκαλύπτοντας την ψευδαίσθηση, ενώ η παρομοίωση «*βαρύς ως λίθος*» υπογραμμίζει την αληθινή όψη του Πτολεμαίου. Και ο συγκερασμός διαφορετικών γλωσσικών επιπέδων -«*Α μέγα έθνος, μακεδονικόν, σοφέ ποιητή/ πλήρες και δράσεως και σωφροσύνης*» από τη μια αλλά «*μόλις κρατούσε ανοικτά τα μάτια του*» στην καθομιλουμένη από την άλλη- υπονομεύει κάθε σοβαρή εντύπωση.²³

Οι δύο ποιητές ηθογραφούνται αφηγηματικά με τρόπο που έχει υποδείξει ο ίδιος ο Καβάφης, γράφοντας σχετικά για τον «*Δαρείο*»: «*Υπάρχει ανάμιξις χρόνων και προσώπων [...]. Κάτι όμοιον υπάρχει σ' ένα δημοτικό άσμα, όπου από το*

²² Σύμφωνα με τον Μιχάλη Πιερή, ο υπηρέτης λειτουργεί ως μεσάζων μεταξύ πολιτικής εξουσίας και τέχνης και σε άλλο ποίημα του Καβάφη, το «*Εν πορεία προς την Σινώπην*» με θέμα τον χρησμό ενός μάντη για το μέλλον του Μιθριδάτη, αξιολογεί τη χρήση ενός τέτοιου μεσάζοντα ως δείγμα της υπεροπτικής νοοτροπίας των φορέων της εξουσίας απέναντι στους φορείς της τέχνης. Μιχάλης Πιερής, *Χώρος, Φως και Λόγος. Η διαλεκτική του «μέσα»-«έξω» στην ποίηση του Καβάφη*, Καστανιώτης, Αθήνα 1992, σ. 396-398.

²³ Για την ειρωνεία στην καθαφική ποίηση βλ. Νάσος Βαγενάς, «*Η ειρωνική γλώσσα*» στο *Εισαγωγή στη ποίηση του Καβάφη*, ό.π., σ. 347-358 καθώς και Κατερίνα Κωστίου «*Ακόμα λίγα για την ειρωνεία του Καβάφη*», στο *Η ποίηση του κράματος*, (επιμ. Μιχάλης Πιερής), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, σ. 227-244.

αφηγητικόν στο πρώτο μέρος περνά σε μονόλογον στο δεύτερο».²⁴ Μέσα στο αφηγητικό μέρος δηλαδή εμπλέκεται και ευθύς λόγος και όσα αφηγείται ο ποιητικός αφηγητής διαπλέκονται με τον εσωτερικό μονόλογο του Φερνάζη. Στιγμές-στιγμές, ο αναγνώστης βρίσκεται μέσα στη συνείδησή του και την παρακολουθεί. Έτσι, το ποίημα γίνεται πολυφωνικό -συνυπολογίζοντας ακόμα μια φωνή, αυτή του υπηρέτη. Και οι φωνές αυτές σκιαγραφούν το ήθος του ποιητή Φερνάζη: ένας επαγγελματίας τεχνίτης, δέσμιος και της τέχνης και της εξουσίας, ένας καλλιτέχνης που προσπαθεί να ισορροπήσει μεταξύ του ιστορικού κενού, της ποιητικής αλήθειας και της πολιτικής πραγματικότητας -σε μια κρίσιμη συνθήκη, αυτή του πολέμου.²⁵ Η ίδια πολυφωνικότητα είναι ακόμα πιο φανερή και εναργής στον Πτολεμαίο. Εδώ ακούγονται επίσης τρεις φωνές, οι δύο από τις οποίες, του ποιητή και του ακροατή/βασιλιά, κονταρομαχούν σε έναν δημόσιο διάλογο για την ποίηση που διαγράφει ακόμα ένα ποιητικό ήθος: αυτό του ανώνυμου ποιητή για τον οποίο η αλήθεια είναι λιγότερο αντικειμενική και περισσότερο -αλλά για την ποίηση δικαιοματικά- εγωκεντρική.

²⁴ Κατερίνα Καρατάσου, «Πώς δουλεύει το μυαλό του Φερνάζη», στο *Η ποίηση του κράματος*, ό.π., σ. 259-272.

²⁵ Για το ήθος του Φερνάζη ειδικά σε σχέση με την εξουσία, η βιβλιογραφία δεν ομογνωμεί. Οι Γιώργος Βελουδής και Φ.Ι. Κακριδής τον αντιμετωπίζουν ως αυλοκόλακα. Ο Δ.Ν. Μαρωνίτης διατυπώνει την άποψη ότι δεν μπορεί να απαντήσει κανείς μόνο καταφατικά ή αποφατικά στο ερώτημα αν πρόκειται για αυλοκόλακα ή αξιοπρεπή ποιητή: «Η αμφιβολία είναι εδώ εμπρόθετη, σκηνοθετημένη επιδέξια από τον Καβάφη, και δεν πρέπει με κανέναν τρόπο να αναιρεθεί. Ο Φερνάζης εμφανίζεται επίτηδες μετέωρος μεταξύ ποίησης και πολέμου. Η εκκρεμότητά του εξεικονίζει επακριβώς την απορρύθμιση που συνεπάγεται η εισβολή του πολέμου στην περιοχή της ποίησης, και αντιστρόφως. Σ' αυτή την αιφνίδια απορρύθμιση ενδίδει ο ποιητής Φερνάζης, όπως εξάλλου συμβαίνει συχνά με τους περισσότερους ομοτέχνους του σε ανάλογες περιστάσεις. Πίσω ωστόσο από τον ενδοτικό Φερνάζη στέκει ειρωνικά ανένδοτος ο ίδιος ο Καβάφης». Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Υπεροψία και μέθη (2). Το έπος (και ο νεότερος απόγονός του: το μυθιστόρημα συχνά πυκνά υποδέχεται ως θέμα του τον πόλεμο)», ό.π.. Ο Μίμης Σουλιώτης δηλώνει ότι έχει τεράστια αντίρρηση να τον δει ως εμπρόθετο αυλοκόλακα και γράφει: «[...] θα φτήναινε απελπιστικά ο Φερνάζης, αν τον χαρακτηρίζαμε αυλοκόλακα. Το ποίημα τότε θα φαινόταν σαν γκάφα του Καβάφη, σαν ο Οιδίποδας να είχε από την αρχή του δράματος πλήρη επίγνωση των εγκλημάτων του [...] Έχω την τάση να πιστέψω πως ο Φερνάζης είναι ένας άξιος αλλά δεσμευμένος αυλικός ποιητής [...] η λύση του «Δαρείου» συνθέτει την ιστορία με την ψυχοσύνθεση του Φερνάζη. Ο Φερνάζης επωμίστηκε με επιτυχία το χρονίζον δίλημμα του Καβάφη». Όλες οι παραπάνω θέσεις στο Μίμης Σουλιώτης, *Σκόρπια. Μελετήματα άρθρα και ποικίλα*, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000, σ. 68-76 όπου το κείμενο «Το δίλημμα του Φερνάζη».

Το ανθρώπινο τοπίο του Καβάφη με σημείο αναφοράς την ποίηση έχει χάρη στα δύο ποιήματα εμπλουτιστεί με δυο ακόμα μορφές, του ποιητή Φερνάζη και του ανώνυμου Αλεξανδρινού. Και το πόσο ζωντανές είναι οι μορφές του, αποτυπώνεται ενδεικτικά σε ποιήματα επιγόνων όπως ο Λουκάς Κούσουλας, ο οποίος κεντρίζεται από το μυστήριο της τελικής τύχης του Φερνάζη και το 1967 γράφει το ποίημα «Καβάφης, "Δαρείος"» και ο Γιώργος Χουλιάρας που διαπλέκει με καβαφικό τρόπο ιστορικούς χρόνους και πρόσωπα (του Φερνάζη και του ίδιου του Καβάφη) και γράφει το 1981 ένα οραματικό ποίημα με τίτλο «Το όνειρο του Φερνάζη».²⁶

Αν ο διακειμενικός διάλογος των λογοτεχνικών έργων αναδεικνύει την πολυμορφική φύση του λογοτεχνικού φαινομένου και την πολυσημία του,²⁷ ο διακειμενικός διάλογος των έργων αυτών με άλλες μορφές τέχνης δείχνει, επιπλέον, πώς αυτόνομοι χώροι καλλιτεχνικής δημιουργίας βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση μεταξύ τους ακόμα και ερήμην των δημιουργών, αλλά και τις διαφορές που ο σημειωτικός κώδικας της λογοτεχνίας έχει συγκριτικά με άλλες τέχνες. Πολύ πριν τον Καβάφη, το 1656, ο Ντιέγκο Βελάσκεθ, ζωγράφος στην ισπανική αυλή, θα ζωγραφίσει έναν αινιγματικό πίνακα που επονόμασε «Las Meninas».²⁸ Αν και σε πρώτο πλάνο εικονίζονται αναγνωρίσιμες κοριτσίστικες φιγούρες της βασιλικής αυλής, λίγο πίσω τους απεικονίζεται ο ίδιος ο ζωγράφος

²⁶ Ειδικά για τις απηχήσεις του Δαρείου στους νεότερους ποιητές βλ. το κεφάλαιο «Επενέργεια και αφομοίωση του καβαφικού υποδείγματος», στο Γιάννης Δάλλας, *Σπουδές στον Καβάφη*, Ερμής, Αθήνα 1987, σ. 117-138.

²⁷ Κατά την Αθανασοπούλου, η μέθοδος της συνανάντησης αναπτύσσει επίσης και τη συνομιλία των προσώπων η οποία διαμορφώνει μια ταυτότητα που έχει εξοικειωθεί με την παρουσία του Άλλου, της άλλης φωνής και άποψης και επομένως κατανοεί τη συνεισφορά της στη συνδιαμόρφωση του νοήματος του πολιτισμού μας. Αφροδίτη Αθανασοπούλου, «Περιεχόμενο και καινοτόμα στοιχεία του νέου Α.Π. Λογοτεχνίας για τη Μέση-Γυμνασιακή Εκπαίδευση» στο *Διδακτική της Λογοτεχνίας στη Μέση Εκπαίδευση: Αντικρίζοντας το νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (επιμ. Μ. Ροδοσθένους-Μπαλάφα – Γ. Μύαρης), Λευκωσία 2012, σ.45.

²⁸ Σχολιάζοντας το χωρίο της Σόνιας Ιλίνσκαγια όπου κάνει λόγο για «ποίημα μέσα στο ποίημα», Ισπανός μελετητής γράφει σχετικά: «Εγώ θα προτιμούσα ποίηση μέσα στο ποίημα (ή ζωγραφική μέσα στον πίνακα, σχετικά με τον Βελάσκεθ). Το θέμα του ποιήματος του Καβάφη δεν είναι άλλο ποίημα, αλλά η γραφή ενός ποιήματος· το θέμα του πίνακα του Βελάσκεθ δεν είναι δεν είναι άλλος πίνακας, αλλά η σύνθεση, το ζωγράφισμα ενός πίνακα. Πρωταγωνιστές και στις δύο περιπτώσεις οι τεχνίτες· ο λόγος-σκέψη του Φερνάζη, το βλέμμα-σκέψη του ζωγράφου». Vicente Fernandez Gonzalez, «Ο Φερνάζης και η μετάφραση της ειρωνείας», στο *Η ποίηση του κράματος*, ό.π., σ. 257.

που εργάζεται με τα πινέλα του σε έναν μεγάλο καμβά. Το θέμα του πίνακα επομένως είναι ένας ζωγράφος ή μάλλον η ίδια η ζωγραφική ως τέχνη τη στιγμή της δημιουργίας της, ο ρόλος της στο πλαίσιο της βασιλικής εξουσίας και η κοινωνική θέση του -αυλικού κι εδώ- άρα και επαγγελματία καλλιτέχνη. Όπως τα ποιήματα του Καβάφη, έτσι και ο πίνακας του Βελάσκεθ δημιουργήθηκαν ως ενσυνείδητα σχόλια πάνω στην τέχνη, τη σχέση της με την εξουσία, τους τρόπους και τη θέση του δημιουργού της. Και αν η ζωγραφική επικοινωνεί με την όραση γιατί δεν έχει μιλιά, και η ποίηση πάλι συγκινεί με τον λόγο και όχι με το βλέμμα και οι δυο ωστόσο μιλάνε παρόμοια για τον διαχρονικό στοχασμό των καλλιτεχνών, πάνω σε θέματα που αφορούν εξίσου ποίηση και ζωγραφική.

Και αν, τέλος, η εποχή του Καβάφη φαίνεται όλο και να απομακρύνεται από τη δική μας εποχή, από την εποχή των μαθητών μας, η ιστορία -όπως ήταν ο ίδιος βέβαιος ότι θα συμβεί- επιμένει να κρατά πεισματικά επίκαιρη την ποίησή του: σε μια εποχή όπου η πολιτική εξουσία γίνεται όλο και πιο υπερεθνική και σε έναν τόπο όπου η σχέση των ανθρώπων του με την ιστορία θα θέλαμε να είναι εναργής αλλά μαζί και νηφάλια, τι ποίηση γράφουν οι ποιητές; Υπηρετώντας τα επίσημα ιδεολογήματα ή εξιδανικεύοντας τη δική τους αλήθεια; Επιλέγοντας να αρέσουν ή προτιμώντας να κεντρίσουν; Καταγγέλλοντας την υπεροψία και τη μέθη όπου τη συναντούν ή αγνοώντας την καιροσκοπικά; Και πώς βλέπουν το έργο τους; Ως όχημα καταξίωσης ή ως δώρο από το οποίο κάθε ψίχουλο πρέπει να είναι αφιερωμένο στον άνθρωπο; Και έτσι επικαιροποιώντας την ποίηση με τους μαθητές, ίσως εκτιμήσουν περισσότερο την αξία της καταλαβαίνοντας, όπως έγραψε κάποτε ο Σεφέρης, ότι *«α σου μιλώ με παραμύθια και παραβολές είναι γιατί τ' ακούς γλυκότερα»*.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α. ΠΟΙΗΜΑΤΑ

<p>Κ.Π. Καβάφης, <i>Ο Δαρείος</i> γραφή: 1917, δημοσίευση: 1920</p>	<p>Κ.Π. Καβάφης, <i>Πτολεμαίος Ευεργέτης (ή Κακεγέρτης)</i> γραφή: Φεβρ.1922</p>
<p>Ο ποιητής Φερνάζης το σπουδαίον μέρος του επικού ποιήματός του κάμνει. Το πώς την βασιλεία των Περσών παρέλαβε ο Δαρείος Υστάσπου. (Από αυτόν κατάγεται ο ένδοξός μας βασιλεύς, ο Μιθριδάτης, Διόνυσος κι Ευπάτωρ). Αλλ' εδώ χρειάζεται φιλοσοφία: πρέπει ν' αναλύσει τα αισθήματα που θα είχεν ο Δαρείος: ίσως υπεροψίαν και μέθην· όχι όμως — μάλλον σαν κατανόησι της ματαιότητος των μεγαλειών. Βαθέως σκέπτεται το πράγμα ο ποιητής.</p> <p>Αλλά τον διακόπτει ο υπηρέτης του που μπαίνει τρέχοντας, και την βαρυσήμαντην είδησι αγγέλλει. Άρχισε ο πόλεμος με τους Ρωμαίους. Το πλείστον του στρατού μας πέρασε τα σύνορα.</p> <p>Ο ποιητής μένει ενεός. Τι συμφορά! Πού τώρα ο ένδοξός μας βασιλεύς, ο Μιθριδάτης, Διόνυσος κι Ευπάτωρ, μ' ελληνικά ποιήματα ν' ασχοληθεί. Μέσα σε πόλεμο — φαντάσου, ελληνικά ποιήματα.</p> <p>Αδημονεί ο Φερνάζης. Ατυχία! Εκεί που το είχε θετικό με τον «Δαρείο» ν' αναδειχθεί, και τους επικριτάς του, τους φθονερούς, τελειωτικά ν' αποστομώσει. Τι αναβολή, τι αναβολή στα σχέδιά του.</p> <p>Και νάταν μόνο αναβολή, πάλι καλά. Αλλά να δούμε αν έχουμε κι ασφάλεια στην Αμισό. Δεν είναι πολιτεία εκτάκτως οχυρή. Είναι φρικτότατοι εχθροί οι Ρωμαίοι. Μπορούμε να τα βγάλουμε μ' αυτούς, οι Καππαδόκες; Γένεται ποτέ; Είναι να μετρηθούμε τώρα με τες λεγεώνες; Θεοί μεγάλοι, της Ασίας προστάται, βοηθήστε μας. —</p> <p>Όμως μες σ' όλη του την ταραχή και το κακό, επίμονα κι η ποιητική ιδέα άπει κι έρχεται — το πιθανότερο είναι, βέβαια, υπεροψίαν και μέθην· υπεροψίαν και μέθην θα είχεν ο Δαρείος.</p>	<p>Το ποίημα του σχετιζόμενον με τα αισθήματα πού θά επροκάλεσ' εν Ελλάδι η εκστρατεία του Αγησιλάου ανέγνωσεν ο ποιητής.</p> <p>Παχύτατος, νωθρός ο Πτολεμαίος Φύσκων, κι απ' την πολυφαγίαν νυσταλέος επαράτηρησε, «Σοφέ ποιητή οι στίχοι σου είναι κάπως υπερβολικοί. — Και τα ρηθέντα για τους Έλληνας ιστορικός ακροσφαλή».</p> <p>«Ένδοξε Πτολεμαίε, αυτά είν' επουσιώδη».</p> <p>«Επουσιώδη πώς; Εκφράζεσαι ρητώς "Η υπερηφάνεια των Ελλήνων...εξηγέρθη η αγνή φιλοπατρία.... Η ακάθεκτος ορμή προς τον ηρωισμόν εφάνη των Ελλήνων"».</p> <p>«Ένδοξε Πτολεμαίε οι Έλληνες αυτοί, είν' Έλληνες της Τέχνης, συνθηματικοί · υποχρεωμένοι να αισθανθούν ως εγώ».</p> <p>Εσκανδαλίσθη ο Πτολεμαίος κι απεφάνθη «Οι Αλεξανδρινοί είν' ανιάτως ελαφροί».</p> <p>Ο ποιητής: «Ένδοξε Πτολεμαίε των Αλεξανδρινών ο Πρώτος είσαι σύ».</p> <p>«Μέχρι τινός» υπέλαβεν ο Πτολεμαίος «μέχρι τινός.» Είμαι και Μακεδών το γένος αμιγής τελείως. — Α μέγα έθνος μακεδονικόν, σοφέ ποιητή, πλήρες και δράσεως και σωφροσύνης!»</p> <p>Κι απ' την πολυσαρκίαν βαρύς ως λίθος κι απ' την πολυφαγίαν υπναλέος ο Μακεδών ο ακραιφνέστατος μόλις κρατούσε ανοικτά τα μάτια του.</p>

<p>Κώστας Μόντης, <i>Ο θώρακας του Κινύρα</i></p>	<p>Μανόλης Αναγνωστάκης, <i>Απολογία νομοταγούς</i></p>
<p>Υπήρξαν πολλοί οι επικριτές του Κινύρα πως άλλα του ζητήθηκαν κι άλλα έδωσε, πως απέκρουσε την Ιστορία, πως πρόσφερε απλώς ένα θώρακα για την εκστρατεία της Τροίας. —Τίποτα περισσότερο δεν ήταν δυνατό, βέβαια, να περιμένει κανείς από ένα ποιητή, είπαν. — Μπορεί να κυβερνά ένας ποιητής και μάλιστα σε τέτοιες κρίσιμες στιγμές; είπαν. Ένας τρίτος είπε πως όλα εκείνα τα ποικίλα δεν ήταν δυνατό ν' αντισταθμίσουν την οφειλόμενη ανθρώπινη προσφορά. Άλλος είπε πως ακριβώς και μόνο το γεγονός πως τόσο βαρύτιμο έκανε το θώρακα ο Κινύρας αποδείκνυε πως ένιωθε κάτι άλλο σημαντικό παρέλειπε.</p> <p>Κι ένας τελευταίος – ποιητής κι αυτός- ο Εύκλος απ' το Κούριο είπε – δε νομίζω από αντιζηλία – πως ούτε καν την ποίηση δεν ήξερε ο Κινύρας να θέσει υπεράνω όλων - που ως φαίνεται ήθελε - γιατί πώς θα 'ταν , αλήθεια, νοητό όταν θα μιλούσε ο Όμηρος για τους Κύπριους ήρωες- να μην είχε παρά ένα κενό θώρακα να τραγουδήσει, να μην είχε παρά ένα κενό θώρακα να περιγράψει, όσο πολύτιμο;</p>	<p>Γράφω ποιήματα μέσα στα πλαίσια που ορίζουν οι υπεύθυνες υπηρεσίες Που δεν περιέχουν τη λέξη: Ελευθερία, τη λέξη: Δημοκρατία Δεν φωνασκούν: Κάτω οι τύραννοι ή: Θάνατος στους προδότες Που παρακάμπτουν επιμελώς τα λεγόμενα φλέγοντα γεγονότα Γράφω ποιήματα άνετα και αναπνευστικά για όλες τις λογοκρισίες Αποστρέφομαι τετριμμένες εκφράσεις όπως: σαπίλα ή καθάρματα ή πουλημένοι Εκλέγω σε πάσα περίπτωση την αρμοδιότερη λέξη Αυτή που λέμε «ποιητική»: στιλπνή, παρθενική, ιδεατός ωραία.</p> <p>Γράφω ποιήματα που δεν στρέφονται κατά της καθεστηκυίας τάξεως.</p>
<p>Λουκάς Κούσουλας, <i>Καβάφης, «Δαρείος»</i></p>	<p>Γιώργος Χουλιάρας, <i>Το όνειρο του Φερνάζη</i></p>
<p>Καημένος Φερνάζης... Του 'πεσε καν ελαφριά η πολιορκία πρώτα, η κατοχή μετά; Είχε μεγάλα μπλεξίματα; Εδέησε άραγε να ξεγλυστρήσει; πέρασε στα βουνά, επέζησε; Πέτυχε τέλος την ευκαιρία; τελείωσε καμιά φορά το «Δαρείο» του ;</p>	<p>Μες στις στυφές ανταύγειες πάνω στην πέτρα ακουγόταν κούφιο το δικό μου χέρι · έγγραφα όλη μέρα και ήταν κουρασμένο</p> <p>με βασανίζει η σφοδρή σύνθεση, ώρες ώρες αναρωτιέμαι αν αξίζει τους επαίνους, τις τιμές και τα λεφτά που παίρνω</p> <p>είχε τελειώσει πια το ποίημα-παραγγελία για τον πανούργο και φιλοκτόνο πρόγονο του τιμημένου βασιλιά μας — όταν μου έφεραν τα δυσάρεστα νέα για την προέλαση των Ρωμαίων (πολύ φοβάμαι σε λιγάκι ότι λατινικά καλά θα πρέπει να μαθαίνω)</p> <p>Τότε απότομα θυμήθηκα το όνειρο της περασμένης νύχτας που είχα εντελώς ξεχάσει — δεν τα πολυπιστεύω εγώ</p>

όνειρα, χρησμούς και προφητείες (κρατούνε βέβαια τον κόσμο στη σειρά του)

Να σου γράψω όσα θέλεις

Είχα δει πως, φορτωμένος ειδήσεις του μέλλοντος,
εμφανίστηκα μέσα στον ύπνο του ερασιτέχνη
κατόπιν διάσημου Αλεξανδρινού ποιητή Καβάφη

απόγεμα Μάη του '17 ήταν, πρόσεξα στο ημερολόγιο
μισοκοιμόταν ταραγμένος στην καρέκλα του — θα πρέπει
να 'γραφε κι αυτός κάποιο δικό του ποίημα όλη μέρα·

βρήκα την ευκαιρία (για μια στιγμή μέσ' από τ' όνειρό του
γλίστρησα κρυφά) ξετρύπωσα στην πόλη

Μόνο ο αιγυπτιώτης ήλιος απόλυτα ατάραχος φαινόταν
να βυθίζεται μες στο λιμάνι — παντού τριγύρω μου
απ' όλα τα σημεία του ορίζοντα η μυρουδιά του μακελειού
καβγάδες διχάζανε τους αδελφούς της γλώσσας μου
και στην πατρίδα το πρώιμο καθρέφτισμα
μιας ατέλειωτης προσφυγιάς ήδη σκοτείνιαζε
τα μάτια- απερίγραπτη η ταραχή και στην αγορά
μεγάλο κακό, κάτι σαν αλλαγή προμηνύονταν στη μακρινή
Σκυθία

Γυρνούσα σκεπτικός, σάλια ξερά στις ζάρες του λαιμού μου
το δίχως άλλο τέτοιες καταστάσεις
όλο αναβολές στα σχέδια του ποιητή θα προκαλούσαν

Θα 'θελα πολλά να τον ρωτήσω πριν επιστρέφω, όταν

Απροσδόκητα στο τσάκισμα του δρόμου βλέπω
πάνω μου να ορμά μέσα από τα χαρακώματα
του ύπνου εκείνος ο Καβάφης
το γλυκό του πρόσωπο αγνώριστο μάσκα των αερίων

Στον ακριβό μου δούλο που ανησύχησε απ' τις φωνές κι
έτρεξε
έθεσα ευθύς το ερώτημα που με απασχολούσε

τι να σκεπτόταν άραγες ο ποιητής που όλη μέρα
έγραφε το ποίημά του;

Δεν περιμένω βέβαια να μου δώσει κανείς απάντηση
— ποιος τούτο το επάγγελμα στις μέρες μας καταλαβαίνει

Β. ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ ΕΡΓΟ

Diego Velázquez, *Las Meninas* (1656)

Πηγή: <https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-work/las-meninas/9fdc7800-9ade-48b0-ab8b-edee94ea877f>